

Svenskhetens utsida

Catrin Lundström

De känner sig iakttagna när de lämnar förorten de förväntas höra till. De uppfattar sig vara svenskar, ändå avkrävs de ständigt en redovisning av sin etniska härkomst i flera generationer bakåt. Sitter "svenskheten" i utseendet?

Var kommer du ifrån? Egentligen?

Den frågan får hon nästan alltid, berättar Julia.

"Var man än går frågar människor var man kommer ifrån.

Alltså oavsett om jag är i Akalla och träffar invandrare så frågar de mig var jag kommer ifrån eller om jag är på Östermalm så frågar de mig var jag kommer ifrån."

Då brukar Julia svara att hon "kommer från Sverige", för att hon tycker det är "roligt". Men det är ett svar som sällan accepteras.

"Sen så liksom 'var är du född?' 'Jag är född i Sverige.' Och sen så kommer det 'ja, men var kommer du ifrån. Egentligen?' Och vad ska man svara? 'Jag kommer ju ifrån Sverige. Egentligen.'"

"Vad svarar du då?", frågar jag.

"Ja, men då fattar jag ju vad de menar. Men det är just det där ordet 'egentligen' och så bara 'ja, min pappa är från Chile'. Så bara 'jaha okej'. Och då är de ju nöjda. Då har de fått svar på sin fråga. Det är ju det de vill veta."

Frågan om härkomst löper som en röd tråd i min avhandling om unga kvinnor i Sverige med bakgrund i Latinamerika. För Julia och de övriga knappt trettio gymnasietjejer som jag har intervjuat i Stockholmstrakten var frågan om "var de egentligen kommer ifrån" en vanligt förekommande, och inte

sällan irriterande, en fråga de tyckte de hade svarat på alltför många gånger. De flesta av dem är födda och/eller uppvuxna i Sverige, medan andra har flyttat till Sverige från olika latinamerikanska länder senare i livet. En grupp är internationellt adopterade från Centralamerika. För många var frågan om det *egentliga* ursprunget också en svår fråga att hitta ett adekvat svar på, eftersom det svar som låg närmast för dem inte uppfattades som ett giltigt svar. Som Julia säger: *"Jag kommer ju ifrån Sverige. Egentligen."* Men varför är det så viktigt att kartlägga Julias ursprung? Och varför är det så svårt att, som Julia säger, "komma ifrån Sverige"? Eller som frågan skulle kunna formuleras: Vem får egentligen tillhöra nationen?

Svenskhetens privilegium

Den till synes triviala frågan om ursprung och härkomst är i min tolkning tydligt kopplad till imperativet att ideligen klargöra sin existens: Vem är du?/Vad gör du här? Och det är dessa manifesta och latenta frågor som den här artikeln handlar om. Varför tycks det vara så viktigt att avgränsa den svenska nationella tillhörigheten? För vem? Mot vilka?

Dessa frågor menar jag är intimt kopplade till hur normativa (svenska) respektive utanförstående (icke-svenska) positioner (re)produceras. Det är med andra ord inte de formella kriterierna för medborgarskap som jag intresserar mig för utan de informella gränserna som omgärdar den svenska positionen. På så vis vill jag placera frågan "var kommer du ifrån?" i ett teoretiskt resonemang om nationen och dess "andra", och rikta blicken mot svenskhet som en privilegierad position för att förstå hur den gör sig gällande i vardagliga erfarenheter, inte sällan med subtila medel. Detta gör att

frågan om det *egentliga* ursprunget även handlar om gränsdragningar för det svenska, en form av olikhetsskapande som kan uttryckas i olika former av vardagsrasism. Vardagsrasism, handlar med den nederländska sociologen Philomena Esseds (2005) ord om de *"orättvisor som förekommer så ofta att de nästan tas för givna – gnagande, irriterande, utmattande, till synes små orättvisor som man till slut börjar förvänta sig."*

Som kulturgeografen Katarina Mattsson (2005) konstaterar tenderar människor ha olika möjligheter *"att utnyttja och använda sig av den maktposition som föreställningar och ideologiska innebörder i tanken om svenskhet medger"*. De unga kvinnor som jag har intervjuat har enligt dem själva små utrymmen att inkludera sig i de privilegier som svenskheten kan innebära, även om de uppfattade sig själva *vara* svenskar.

Marisol tycker att hon med viss rätt kan kalla sig svensk, även om båda hennes föräldrar har migrerat från Chile. Eftersom hon har bott i Sverige hela sitt liv så är Sverige hennes land snarare än Chile, tycker hon. Visserligen föddes hon i Chile, men hon har inga direkta minnen därifrån eftersom hon aldrig har varit *"tillbaka"*, säger hon. Men att ta sig över tröskeln till den svenska nationella tillhörigheten framstår för det mesta som ett omöjligt projekt.

menar att vi i själva produktionen av nationen, vad Benedict Anderson (1996 [1991]) har kallat en *föreställd gemenskap*, finner krav på en ständig distinktion mellan dem som anses *"höra hemma"* och dem som inte anses göra det. Ahmed använder sig av främlingen som metafor för att begreppsliggöra dem som på förhand är sedda som *"icke hemmahörande"* i nationen. Å ena sidan menar Ahmed att främlingen fungerar som en figur för det okända, för det som inte uppfattas *"höra hemma"* i den nationella gemenskapen. Å andra sidan tillrättalägger främlingen gränserna för nationell tillhörighet. Det är i förhållande till främlingen som de nationella gränserna får mening och innehåll, menar Ahmed. Nationens Andra utgör i den meningen oumbärliga inslag i berättelsen om vi-et.

Det är kanske i förhållande till en sådan modell som den ständiga frågan, den om ursprung får mening. Genom denna fråga ställs vissa inte bara utanför ett nationellt *"vi"* (med ett tänkt gemensamt ursprung) utan producerar samtidigt detta *"vi"* i egenskap av *"främlingar"*. Med andra ord, ett *"vi"* behöver *"dom"*.

Vem får då tillhöra det svenska vi-et? Enligt de unga kvinnorna griper föreställningar om utseende in som ett av de mest centrala instrumenten för att skilja ut och skapa det svenska och parallellt de *"icke-hemmahörande"*. Det är deras

Varför är det så viktigt att kartlägga Julias ursprung? Och varför är det så svårt att, som Julia säger, *"komma ifrån Sverige"*? Eller ... Vem får egentligen tillhöra nationen?

"Kommer jag aldrig att bli svensk?", frågar Marisol retoriskt. *"Hur länge ska jag bo här innan jag bevisat att jag...? Jag har ju ändå bott nästan hela mitt liv i Sverige"*. *"Det spelar ingen roll"*, inflikar hennes väninna Juana. *"Det handlar bara om utseendet. Det är det som avgör om man blir kallad invandrare eller svensk"*, tillägger hon tvärsäkert. *"Nej, inte beller medborgarskap"*, säger Marisol som för att understryka Juanas inställning. Egentligen borde det inte spela någon roll, säger Juana, det borde inte spela någon roll om man heter Juana eller något svenskt namn när man söker jobb. *"Men vad skulle du vilja kalla dig?"* frågar jag Marisol. Efter en stunds betänketid kommer hon fram till att hon nog helst av allt skulle vilja kalla sig svensk. *"Att kunna säga 'ja, men jag är svensk'. Men då säger de 'kom igen. Sluta skämta. Du är ju inte svensk.'"*

Marisols och Juanas beskrivning avspeglar en viktig paradox. Å ena sidan uppfattar de sig själva vara svenskar, vilket kan sägas gå i linje med den rådande integrationsretoriken om att människor i Sverige ska anamma det svenska. Å andra sidan får de detta anspråk ifrågasatt av dem som tycker sig ha legitimitet att betvivla deras svenskhet.

Hur kan vi förstå andras förnekande av Marisols och Juanas svenskhet? Den brittiska sociologen Sara Ahmeds (2000)

utseenden som väcker undran och behöver förklaras och då räcker det inte med att tala om var man är född. Åtminstone inte om man är född i Stockholms innerstad, eftersom det inte besvarar den underliggande frågan. Först när Julia säger att hennes pappa är från Chile är svaret givet. Viljan att veta, detta *"var kommer du ifrån?"*, begränsar på så vis möjligheten att hävda en svensk tillhörighet. Oavsett hur Julia själv uppfattar sig, tilldelas hon en plats utanför den nationella tillhörigheten.

I och med detta menar jag att representationer av nationen väcker frågor om kroppen som social produkt, vid sidan av identitetskonstruktioner. Kroppen blir så att säga tecknet för vem som tillhör nationen eller inte, och nationens gränsdragningar ställer i sin tur kroppar som mer eller mindre normativa i förhållande till denna. Vissa kroppar inkluderas i nationsskapandet och uppfattas *"höra hemma"*. Andra kroppar tilldelas en plats utanför nationen, men är samtidigt de som i sin tur tillrättalägger nationens gränser.

I linje med tidigare forskning förstår jag idéer om det svenska kopplade till specifika föreställningar som ställer det vita västerländska som norm i Sverige. Vithetens gränser är i den meningen förankrade i geografiska band, där den svenska tillhörigheten, liksom Mattsson (2005) påpekar, vilar

på ett *avgränsande* från andra nationer, regioner, religioner och grupper vilket sker parallellt med ett *anknytande* till en föreställd vit, västerländsk geografi och de rasistiska diskurser dessa indelningar är förbundna med.

För de unga kvinnorna tycktes vithetens normativa ställning och parallellt ifrågasättandet av det icke-vita vara en självklarhet. "Det känns som man måste förklara sitt utseende liksom", säger Marisol. "Nej, men det är därför jag ser ut så här: Det är samma sak med adopterade barn liksom. De är så här 'ja, vad heter du?' så här, så säger de ett svenskt namn. 'Men? Ja, men jag är adopterad.' Då det måste komma fram liksom. Förklaringen måste alltid ligga där. Det går ju inte att acceptera folk som de är liksom på nåt sätt."

De adopterade unga kvinnorna som deltog i studien ansåg att utseendet mer än något annat utgjorde en gränsvakt för det svenska. "Visst, jag kanske inte ser ut som en svensk men jag känner mig ju som en ändå", säger Linda. Isabel fyller i och säger att för att göra det så måste man ha blå ögon och blont hår. "Man ska se mer svensk ut än vad vi gör", fortsätter hon. Vitheten har på så vis en hegemonisk ställning i det svenska nationsskapandet som inkluderar vissa och exkluderar andra (jfr Anthias & Yuval-Davis 1992)

Då den vita kroppen framstod som en av de mest centrala aspekterna för nationell tillhörighet för de unga kvinnorna, vill jag peka på ytterligare dimensioner av vithetens hegemoniska ställning som gör sig gällande i de unga kvinnornas berättelser, nämligen den om plats och (handlings)utrymme.

De unga kvinnorna bar på en känsla av att vara övervakade, uttittade eller tillrättavisas i det vardagliga livet av "svenskar". Blickarna som de tyckte följde dem, lokaliserades ofta till rum och platser som de unga kvinnorna på olika sätt associerar med svenskhet. Deras inträde på "svenska" platser gick på så vis sällan obemärkt förbi, enligt dem själva. Marisol och Juana kontrasterar sin vardag i förorten där de bor med sina erfä-

renheter i innerstadsmiljöer. Hemma i förorten är de rätt befriade från utspel om att "åka tillbaka" till sina "hemländer", tycker de. Men i innerstaden är det vanligare. "De verkligen skriker", säger Marisol. Juana instämmer. De skriker: "SÅ HÅR GÖR VI INTE HÅR I SVERIGE! I VÅR KULTUR! SÅ HÅR BETER VI OSS INTE! Man 'stör deras syn' på något sätt", säger Mariol.

Violeta tror att hon blir extra bevakad i vissa affärer. De tänker "håll ögonen på henne", "för att jag ser annorlunda ut", säger hon. Cintia beskriver sin uppfattning om hur hon tror att "svenskar" ser på henne. För henne är blicken intimt förknip-

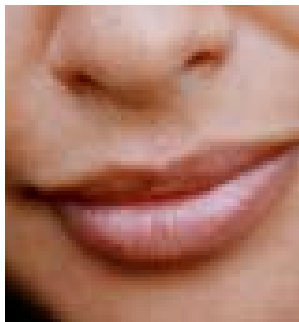

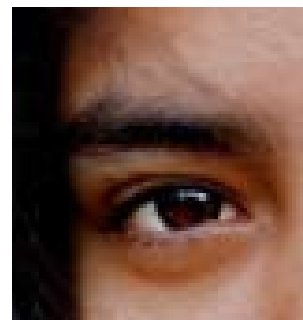
Foto: Majra Ahrö, Scapix

Foto: Camilla Cherry

"Man ska se mer svensk ut än vad vi gör" (personerna på bilderna ingick inte i studien)

Skyhöga klackar, bruna ögon, plutmun, synlig makeup – är de markörer för icke-svenskhet?

pad med en förmodan om en förortsanknytning och en viss klasstillhörighet: "Ja, men de tänker så här "ja, men du bor i [förorten]" och så där: Jag är den lägre klassen. Förstår du?" Cintias känsla av att bli granskad visar hur boendesegregationen spelar en betydande roll i föreställningar om ras och klass.

Inom postkolonial forskning har "den vites blick" beskrivits som ett redskap för att fixera den Andre som å ena sidan osynlig, å andra sidan särskilt iakttagen och granskad. Denna blick är, som den postkoloniala teoretikern Frantz Fanon (1997) beskriver den, en blick som visserligen ser "den andra" men utan att innehålla något erkännande.

Av de unga kvinnornas skildringar att döma är det de som tittar som har möjligheten att sätta gränser, tillrättavisa och positionsbestämma dem, en känsla som de knyter till positionen som "invandrare", och att som sådan inte förväntas vistas i vissa miljöer. Att befinna sig på "fel" plats, exempelvis i en exklusiv affär eller i ett villaområde, är något som de förknippar med en känsla av att på förhand vara misstänkta som potentiella snattare eller signalera en lägre tilltrohet.

Huruvida tillrättavisningen artikuleras av specifika subjekt, det vill säga om "svenskar" verkligen tittar eller inte, ser jag som mindre viktigt. I stället anser jag att de unga kvinnornas beskrivningar kan beskrivas som ett slags *panopticon*-liknande logik (Foucault 1998/1974). Panopticon som teoretisk modell innebär en oavbruten övervakning, som enligt Foucault är ett sätt att förstå hur makten verkar disciplinerande i människors vardagsliv. Logiken i dess uttryck är möjligheten att simulera ett ständigt iakttagande som gör att den enskilda upplever sig som synlig och sedd, men utan att själv veta när och om han eller hon verkligen är iakttagen. Den "svenska" tillrättavisande blicken kräver sålunda inte ett aktivt iakttagande eller övervakande för att bli permanent. Den har inte heller nödvändigtvis ett bestämt uppsåt eller ursprung utan fungerar automatiskt genom att de unga kvinnorna själva är/har gjorts medvetna om den.

Däremot ser jag ett ständigt samband mellan den externa och den interna övervakningen. Vetskapen om *möjligheten* att granskas eller tillrättavisas överlever diskontinuiteten i dessa handlingar. På så vis accentueras dessa övervakande processer i förhållande till föreställningar om ras och klass, både egna och andras (se Yancy 2004). Trots att förekomsten av aktiva anvisningar till andra platser, hemländer eller kulturer är ojämn, blir dessa spridda kommentarer en del av en process, vilket ger dem en upplevd beständighet.

Romina berättar om när hon hade bytt till en skola "med bara

svenskar". Jag frågar vad hon tyckte om den erfarenheten. Hon berättar då hur flera av hennes kompisar, eller snarare deras pojkvänner, hyste nazistsympatier och "ritade hakkors över hela skolan" eller klottrade "Heil Hitler". Till henne sade de att de bara "skojade": "Vi har inget emot dig, men vi har något emot alla andra, svartskallarna och negrerna". "Vad tyckte du om det?" frågar jag. "För jävligt", svarar Romina. Men, tillägger hon: "Jag kände att jag var den enda som typ sa ifrån. Ja alltså, dom andra dom ville inte säga något." Inte heller lärarna på skolan tyckte att det var "så farligt".

Rominas skildring av skolan

kan ses som ett exempel på hur en plats kan bevakas genom ett slags "vit" exklusivitet där svenskheten tycks så intimt förbunden med plats att det är möjligt att tolka den som en materialiserad svenskhet, och på så vis en arena där platsens identitet och kroppars närvaro möts i ett ojämnt samspel i konflikten om tillträde, där de unga kvinnorna ser sig som de utestängda. Exkluderande praktiker kan i så mån prägla exempelvis skolmiljön, som i officiell mening utgör en icke-rasistisk kontext (Miles & Brown 2003).

Insikter om att det inte alltid krävs omedelbara aktiva åtgärder för att de unga kvinnorna skulle känna sig "utanför sin anvisade plats" eller "veta sin plats" understryker behovet av att förstå hur begränsande ordningar upprätt-

hålls genom mindre synliga och många gånger självreglerande mekanismer som återskapas i samhällets olika maktcentra. För de unga kvinnorna var det nämligen här som processer av ojämlighetsskapande framträdde som allra tydligast. Det var när de gjorde anspråk på svenskhetens normativa position eller lämnade de anvisade förortsområdena som strukturerande gränsdragningar enligt dem tydliggjordes. Som helhet komplicerar detta resonemang idéer om individens valmöjlighet och tillträde till olika arenor.

Att dra fram svenskheten i ljuset handlar därför inte om de unga kvinnornas åstundan att *bli som svenskar*. De unga kvinnorna uppfattade sig i många fall redan *vara* svenska, mer än något annat. Vad de däremot önskade sig var rättvisa, frånvaro av diskriminering och lika behandling och värde. Att belysa informella gränser för nationell tillhörighet, hur den kommer till uttryck och gör sig gällande i det svenska samhället är således en fråga om demokrati.

CATRIN LUNDSTRÖM FIL.DR. I SOCIOLOGI, UPPSALA UNIVERSITET,
GÄSTFORSKARE VID UNIVERSITY OF CALIFORNIA, SANTA BARBARA

MER ATT LÄSA: *Svenska latinas. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Göteborg/Stockholm: Makadam, 2007.

Foto: Scamix

Foto: Scamix

Unga svenska kvinnor, anno 2007...